

GABLER DÉNES

NÉMETH MARGIT KÖSZÖNTÉSE

Több mint fél évszázados ismeretség és kitűnő szakmai kapcsolat adja kezembe a tollat, amikor Németh Margitot köszönhetem egy kerek évforduló alkalmából.

Pásztón született, de nagyszágrendekkel tett többet Budapest ókori előzményének megismerése érdekében, mint számos fővárosi születésű kolléga. Egy évig együtt jártam vele az egyetemre; utána én végeztem, s legközelebb csak a Budapesti Történeti Múzeum régészeként találkozhattam vele újból. Középiskolai tanulmányait az ELTE gyakorló gimnáziumában a „Trefort”-ban végezte. A földrajz, a térképek, az utazások iránti vonzalmat földrajz tanár édesapja olthatta belé, aki sokat kirándult diákjaival. A régészet mellett az ELTE Bölcsészettudományi Karán a latin szakot végezte el. Professzora az Európa hírű tudós, Mócsy András volt, akit rajongva tisztelt. Ő irányította figyelmét az epigráfia felé, amelyhez latin studiumai nélkülözhetetlenek voltak. Első munkáinak egyike az Aquincumi Múzeum kőtárának vezetője volt, amit először 1971-ben jelentetett meg, majd kibővítve, átdolgozva 1999-ben adta ki. Az Aquincumi Múzeumban ő volt a feliratos emlékanyag gondozója, költöztetője, a kőemlékek új felállításának tervezője. Számos nemzetközi kongresszuson vezette végig a résztvevőket a lapidáriumon, amelynek feliratait annyira ismerte, hogy szinte személyes ismerősként mutathatta be a helytartókat, csapatparancsnokokat, a legio és a segédc csapatok tisztjeit, Aquincum municipalis arisztokráciájának tagjait, tisztségviselőit. Nélküle valószínűleg nem jelenhetett volna meg 2009-ben a Tituli Aquincenses első két kötete, amelyet Kovács Péter és Szabó Ádám adtak ki. Kandidátusi disszertációját 1994-ben az aquincumi sírfeliratokról írta.

1967-ben került a Budapest Történeti Múzeumba, s hosszú évtizedek múltán innen ment nyugdíjba. Egyetlen munkahelye volt; ennek a ma is legtöbb római koros régészt foglalkoztató múzeum feladatainak ellátásában vett részt hűséggel és teljes odaadással. 1969-től kezdve kapcsolódott be a nagy óbudai beruházásokat megelőző leletmentő ásatásokba; ezt a tevékenységét jóformán csak nyugdíjazása előtt hagyta abba. Ásatási tevékenysége eleinte Aquincum egészére, vala-

mennyi településrészére kiterjedt. Végzett kutatásokat a polgárvárosi boltsorban (1971), a gázgyári lakótelepen (1976), sírokat tárt fel a Bécsi út–Vörösvári út, valamint a Frankel Leó u. egyik telkén (1971). Elsőként végzett kutatásokat Aquincum legkorábbi ala-táborának körzetében, a Vízi városban, a Vitéz u., Medve u. területén, ahol a palánktábor objektumait is kutathatta (1981, 1989). Később, a leletmentési feladatok növekedése készítette arra a múzeumot, hogy jól szervezett csapatmunkával mentsék a legiotábor, a canabae és a temetők minél nagyobb részét. Németh Margit ennek a kitűnő csapatnak tagjaként maximálisan tett eleget a nehéz elvárásoknak. 1975-től csoportvezető a múzeumban, az óbudai ásatások irányítója. Ásatási tevékenységének területe ettől kezdve Óbudára szűkül, ahol főként a katonai táborok kutatását végezte. Ebben a témában jelent meg a legtöbb publikációja, s már évtizedek óta Aquincum római kori katonai létesítményeinek legjobb ismerője.

A legiotábor pontos helyére vonatkozóan még az Aquincumról szóló, 1968-ban a Pauly–Wissowa *Realencyklopädie* címszavaként megjelenő munkában sem sikerült egységes képet alkotni. Csak a 70-es években, Nagy Tibor és Póczy Klára kutatásainak köszönhetően „kerültek helyükre” a

legiotábor védművei és az addig ismert épületek, vált világossá alaprajza. A legiotábor és a canabae kutatását egyaránt megnehezítette az a körülmény, hogy sűrűn beépített területen kellett végezni a feltárásokat. Az ókori épületek jó része a török korban elpusztult; a városi struktúra elemei az újjáépítés során csak korlátozott mértékben maradtak meg. A régi adatok felhasználását is megnehezítette az a körülmény, hogy az utcákat többször átnevezték és a házak számozása is megváltozott. Éppen ezért a régészeti kutatások csak hiányos képet adnak az ókori város topográfiájára vonatkozóan. Németh Margit a legiotábor észak-keleti védműveinek feltárását vezette a Harrer P. u. – Laktanya u. környékén. Részt vett a déli kaputorony a *porta principalis dextra* feltárásában (1984), de a *castra legionis* belső beosztásának, az egyes épületek tömbök funkciójának felismerésében epigráfiai ismeretei nyújtottak segítséget. Közel 80 felirat lelőhelyének és szövegének elemzésével tudott következtetni a fontosabb épületek helyére, fennállásuk idejére. A tábori kórházat, a *valetudinariumot* ennek megfelelően a *praetentura*, a *via praetoria* északi részére helyezi, míg a korábban *valetudinariumnak* tartott épületrészt, amelyet a *retentura* középső *scannumában* tártak fel raktáreépületként határozta meg. A *praetenturában* a keleti táborfalhoz egy-egy falszakaszt csatlakoztattak a belső sánc és a rajta lévő körüljáró (Wehrgang) elbontásával. A pontos topográfiai meghatározásoknak köszönhetően tudott módosítani korábbi megfigyeléseket. A Vörösvári u. 7. – Kórház u. 22 közti telkek közti területen feltárt cölöpkonstrukciót helyesen a korai, Domitianus-kori legiotábor részének tekinti. Ez a palánktábor még nincs pontosan lokalizálva; beosztásáról is csak keveset tudunk. Ásatási megfigyelései alapján állítja, hogy a 2–3. századi legiotábort is – a korábbi feltételezésektől eltérően – többször építhették át. A *castra legionis* szerkezete egységes, nem mutat szabálytalanságokat, ezért az oda nem illő részeket szerinte nem kell mindenáron „beleerőszakolni” az alaprajzba. Ásatási megfigyelések segítségével lehetett a déli kaputornyot a 2. század utolsó harmadára, míg a *porta praetoriát* a tetrarchia korára keltezni, bár mindkettőnek volt korábbi előzménye. Az Árpád fejedelem út – Lajos u. 167. területén végzett ásatása és epigráfiai ismeretei együttesen vezettek egyik legfontosabb felismeréséhez. A Szilágyi János által 1938-ban közölt feliratról Tóth Endre és Vékony Gábor már 1970-ben meggyőzően kimutatták, hogy az építési tábla nem Tiberius, hanem egy Vespasianus kori tábor felirata. Németh Margit ugyanennek

a feliratnak két további, az előzőhöz tartozó, de nem illeszkedő töredékét találta meg 1981-ben. Az újonnan előkerült részletek nemcsak igazolták a felirat állításának idejét, a Kr. u. 73. évet, hanem lehetőséget adtak a helyőrség, az *ala I Tungrorum Frontoniana* meghatározására is, amelynek *aquincumi* tartózkodását a korábbi kutatás a 90-es évekre keltezte. Az 1980-as években végzett leletmentések során ennek a tábornak pontos helyét is sikerült meghatározni a későbbi legiotábortól délre, attól mindössze 300 m-re. A feltárások során meghatározta a Flavius kori *castellum* helyzetét és kiterjedését, bár ennek nyomait elsősorban rétegtani megfigyelésekkel lehetett kimutatni – periodizációja pedig további kutatásokat igényelt volna. Váratlan eredmény volt, hogy a palánktábor fölé emelt kötábor is előkerült, amely a 2. század végéig a legiotáborral egy időben biztosította a dunai partszakasz védelmét. A kötáborból az északi és a keleti védművek helyzete, a *principia* helye vált ismertté, de sor került az északi kapu, a *porta principalis sinistra*, valamint több kaszárnya részleges feltárására. Eredményeiről 1986-ban a carnuntumi limes-kongresszuson számolt be, amelynek előadásait 1990-ben a „Der Römische Limes in Österreich” 36. kötetében jelentették meg.

A Kr. u. 73-ban épült palánktáboron kívül az 1990-es években a Fő téren is sikerült egy 1. századi fa-föld tábor megfigyelnie; ennek azonban csak kevés részlete (egy *fossa*) került elő; helyét inkább csak rétegtani megfigyelésekkel lehetett igazolni. A korábbi legiotábortól északra lévő palánktáborra utalnak a környéken előkerülő észak-italiai és etrusiai sigillaták, amelyek az 1. század utolsó negyedére kelteznek az általa megfigyelt *castellumot*.

Egy nagyobb ásatás kivételével a katonaváros észak-keleti részén nem folytak kutatások, így a helytartói palotával szemben fekvő dunaparti sáv funkcióját Németh Margit ismét a feliratos emlékmű segítségével tudta meghatározni. Az ott fellelhető feliratok állítói magasrangú tiszték, helytartók, csapatparancsnokok. A terület jelentőségére már Kuzsinszky Bálint is felfigyelt, de akkor még nem ismerték a legiotábor helyét, így ezt a területet a *castra legionis praetoriumának* vélték. Németh Margit szerint a legiotábor előterében, jól védhető helyen valószínűleg a helytartói hivatalok, azaz középületek állhattak. Ennek a „kormányzati negyed”-nek jelentősége 254–67 után, a Hajógyári-szigeten épült helytartói palota felhagyásával és tervszerű kiürítésével felértékelődhetett. Átmenetileg talán itt lehetett a

praeses hivatala is, bár ennek helye még kérdéses. A helytartói hivatalokat és a szigeti palotát tehát egységes koncepció alapján alakították ki, amely a Gallienus-i reformok bevezetéséig együttesen szolgálta *Pannonia inferior* központi adminisztrációját. Ezek az eredmények már az 1997-ben megvédett kandidátusi disszertációban is megjelentek, majd ezeket a 2005-ben kiadott „Die norisch-pannonische Städte” című kiadványban, valamint a 2008-ban az Osztrák Régészeti Intézet által kiadott „Domus. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen” című kötetben ismertette.

1977-től kezdve vett részt az aquincumi késő-római erőd feltárásában; ekkor egy saroktornya, 1978-ban egyik tornya, 1982-ben az erőd belső épületeinek és útjainak feltárására került sor.

A Constantinus-korban épült késő-római erőd, a legio új táborhelye legkésőbbi épületeihez tartozhatott az az épületcsoport, amely a Fő tér felújítását megelőző feltárás során került elő.

Az erődbe részben incorporálták a korábbi helytartói hivatalokat is, így a terület beépítettségéig igen sűrű lehetett. A 4. század második felében végzett átépítés során a már meglévő épületek egy részét is elbontották.

Németh Margit sohasem volt elégedett eredményeivel. Gyakran sorolta fel, hogy milyen feltárások maradtak el, miközben az adott terület beépült és a régészeti kutatások számára hozzáférhetetlenné vált. A műemléki helyreállításoknál is hangsúlyozta, hogy számos esetben hiányzik a kiegészítő feltárás, amely a korrekt megjelenítés *conditio sine qua non*-ja lehetne.

Munkásságának egyik legérdekesebb felismerése a legiotábor, annak előtere és a Hajógyári-szigeten lévő helytartói palota topográfiai összefüggéseivel kapcsolódik. Mind a 2005-ben megjelentetett XIX. limeskongresszus előadásait tartalmazó kötetben, mind a Budapest Régiségei hasábjain, mind a 2011-ben kiadott „Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Grossvillen im Donau-Balkan Raum” című tanulmánykötetben foglalkozik az aquincumi legiotábor nagy fürdője a *thermae maiores* funkcióváltásának kérdésével.

Ennek az épületegyüttesnek kutatása, sőt műemlékvédelme 1778-ra nyúlik vissza. Az újabb feltárások eredményeit Kaba Melinda ismertette 1991-ben. Németh Margit ennek alapján vizsgálta a *thermae maiores* épületében a . században végrehajtott változásokat. Ezekből arra következtetett, hogy a korábbi közfürdőt nagy, reprezentatív termek sorából álló késő antik palotává alakították

át, amely a *dux* székhelye, hivatala lehetett. Hasonló, 4. századi átalakításra példaként a trieri Kaiserthermen-re hivatkozik, ahol a korábbi fürdő nagyméretű palota és reprezentatív épületek számára biztosított helyet. Mind Aquincumban, mind Trierben saját fürdővel egészítették ki az új palota épületeit. Az átalakítás időpontját a késő-római erőd azaz az új legiotábor építésével hozta kapcsolatba, vagyis Constantinus korára keltezte. A *dux* palotája más reprezentációs épületekkel együtt a késő római közigazgatás központja lehetett, amely az új legiotábor mögött tökéletes védelmet élvezhetett.

Németh Margit állandó résztvevője volt a nemzetközi limes-kongresszusoknak; az aquincumi korai-középső és késő császárkori táborok, erődök építéstörténeti, hadtörténeti kérdései egész munkássága során foglalkoztatták.

A mai Budapest területén fellelhető római kori katonai létesítményeket már 1986-ban a Münsterben megjelent „Das römische Budapest” című kiadványban is összefoglalta történeti megközelítéssel és topográfiai teljességgel. Münsterben, majd Kemptenben végül az alsó-ausztriai Schallaburgban a Budapesti Történeti Múzeum kiállításának keretében mutatta be kutatásainak akkori eredményeit, de a kiállítást fogadó H. Polenz kérésére Aquincum történetének teljes bemutatására került sor. Ennek a kiállításnak és a hozzá kapcsolódó kiadványnak Németh Margit lelkes szervezője és megvalósítója volt.

Kutatásai kiterjedtek az aquincumi Dunaszakasz védelmének kérdéseire is. Ennek a témának az elmúlt évtizedekben kevés figyelmet szenteltek, pedig az 1800-as évek vagy a 20. század első fele óta egyes emlékek el is tűntek vagy megsemmisültek. Az 1870 táján megfigyelt, Aquincumot és a rákospataki erődöt összekötő híd ránkmaradt dokumentációját elemezve, az építmény tipológiai besorolását is megkísérelte. A Dunaszakasz védelmi szempontból számításba vehető elemeit számbavéve megállapította, hogy a Hajógyári szigeti helytartói palota előretolt helyzete ellenére sem tekinthető védtelennek; biztonságát több irányból működő jelzőrendszer, őrtornyok láncolata is biztosította az ellenerődön kívül. A Dunapart topográfiai és történeti kérdéseivel a Bécsben 2008-ban kiadott „Domus. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen” című tanulmánygyűjteménybe írt cikkén kívül a Kérdő Katalin és Schweitzer Ferenc által szerkesztett „Aquincum. Ókori táj, ókori város” című, 2010-ben megjelent munkájában is foglalkozott, bemutatva a város szerepét Pannonia történetében. Eb-

ben a munkájában egyben korábbi megfigyeléseit is összefoglalja, kitérve Aquincum védelmi rendszerének minden részletére, beleértve a Március 15. téri ellenerődöt, amely az elmúlt évtizedekben számos spekuláció tárgya volt. A *Contra Aquincumra* (bár a név is vitatott) vonatkozó elméleteket összefoglalva megállapítja, hogy bár már a 2. század második felében is állhatott katonai létesítmény a Gellért-heggyel szemben – nincs kizárva, hogy Hydatius 294 évre vonatkozó adata erre az erődre vonatkozik.

Bármennyi ásatási megfigyelését, világos érvelésű, jó kombinatív készséggel írt publikációját

soroljuk is fel a köszöntő alkalmából, óhatatlanul kimarad számos tanulmány, jelentés vagy kiállításon is bemutatott eredmény, de a szelektív áttekintés is gazdag életművet tár elénk. Németh Margit ugyan közel egy évtizede nyugdíjas, de ennek ellenére tart előadásokat egykori munkahelyén, részt vesz alkalmanként kiállítások rendezésében, jelentet meg cikkeket.

Adjon neki a Jóisten továbbra is lelkes odaadást, jó egészséget, munkakedvet, hogy az Aquincum-kutatást még több eredménnyel gazdagíthassa!

Kedves Margit – optamus cuncti–, Isten éltesen!

GREETING OF MARGIT NÉMETH

More than half a century acquaintance and excellent professional relationship gives the pen in my hand to greet Margit Németh on a round anniversary. She was born on Pásztó, yet she has done way more in order to understand the ancient history of Budapest than several other colleagues, born in the capital. Her affection to geography, maps and traveling originates from her teacher father. After graduating from the ELTE Practice School, the so called Trefort, she has studied archaeology and Latin in ELTE Faculty of Humanities. Her professor, András Mócsy, a scholar famous throughout Europe who she respected deeply, drew her attention to epigraphy, to which her Latin studies were essential. One of her first positions was the Manager of the lapidary exhibition in Aquincum Museum. She was the care-taker and mover of the inscribed relics, and the designer of the new stone monument installations. She guided the participants through the lapidary on several international congress. In 2009, the first two volume of *Tituli Aquincenses* couldn't have been published without her. She wrote her PhD dissertation about epigraphs in Aquincum, in 1994.

Since 1967, she was a loyal and devoted employee in her only workplace, the Budapest History Museum, even after her retirement.

From 1969, she participated in the rescue excavations prior to the big investments in Óbuda. Initially, her activity covered all the settlements of Aquincum as a whole. She researched the shop row in the civil town (1971), the gasworks housing estate (1976), unearthed graves on Bécsi út, Vörösvári út as well as on Frankel Leó utca (1971). She was the first to research the area of the earliest base fort of Aquincum, in the region of Vitéz utca - Medve utca, Viziváros, where she had the opportunity to research the object of the earthen-timber fort. Later, the growing tasks in the rescue work made the Museum to continue the works by a well or-

ganised teamwork in the legio camp, canabae and a greater part of the cemeteries. Margit Németh maximally fulfilled the heavy expectations as a part of this excellent group. Since 1975 she became group leader and manager of the excavations on Óbuda. Her excavating activities narrowed down to Óbuda only, where she mostly researched the military camps. Most of her publications were published about this subject, and yet the roman facilities in Aquincum are best known by her for decades. She has led the excavation of the north-eastern ramparts of the legionary fortress, in Harer P. utca - Laktanya utca. She took part in the excavation of the southern gate, the *porta principalis dextra* (1984). Her epigraphic knowledge came in handy during the identification of the inner sections, and of the function of each building block. After analysing the location and text of almost 80 inscription, she was able to conclude the place and time of existence of the main buildings (e. g. camp hospital). She was also able to modify previous observations, thanks to the accurate localizations. Based on archaeological observations, the southern barbican had been dated to the last third of the second century, while the *porta praetori* to the age of tetrarchy, although both of them have previous history. Her epigraphic knowledge led to one of her most significant recognition in 1981.

She reported her result in 1986 on the occasion of an international limes congress in Carnuntum, which she attended constantly. One of the most interesting recognition of her work was the topographical connections between the legionary fortress and its *parvis* and the government palace on the Hajógyári island. Margit Németh has never been satisfied with her results.

May God provide her enthusiasm, devotion, good health, so she could continue to enrich the research of Aquincum with more results.

Dear Margit – *optamus cuncti* – God bless You!